

НОВИЙ ПОГЛЯД НА ПОДІЇ ПЕРЕДВОЄННОГО ЧАСУ: ДИСКУСІЇ У СУЧАСНІЙ ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ

У статті автор аналізує сучасні дослідження про початок Великої Вітчизняної війни. Розглядаючи різні точки зору на проблему, автор дійшов висновку, що, незважаючи на велику кількість сучасних публікацій, дослідники так і не мають єдиної думки у цьому важливому не тільки історичному, але й політичному питанні.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна, превентивна війна, Німеччина, СРСР.

Радикальне переосмислення історії Другої світової та Великої Вітчизняної воєн почалося ще у роки перебудови з ослабленням цензури і відкриттям доступу для дослідників до архівів. Після розпаду СРСР новий поштовх цьому процесу дала дискусія про цілі радянської військової доктрини напередодні агресії Німеччини проти СРСР, початок якої поклала публікація спочатку на Заході, а пізніше і у пострадянських країнах робіт В. Суворова.

Причому дискусії навколо подій напередодні 1939–1941 років досі не вщухають. І стосуються вони, в основному, оцінки загального характеру зовнішньої політики СРСР і особливо радянсько-німецьких відносин 1939–1941 рр., стану Червоної Армії перед початком війни і питання про те, чи збирався СРСР (Сталін) напасти на Німеччину. При цьому в дискусії беруть участь дослідники практично усіх країн, у тому числі й українські: В. Король, М. Коваль, Т. Вронська, В. Гриневич, Ф. Левітас, А. Чайковський, О. Лисенко, Д. Веденєєв та ін.

Довгий час в офіційній історіографії переважало переконання, що Сталін з кінця 30-х років аж до початку Великої Вітчизняної війни готувався виключно до оборони, але робив це неефективно і тому став жертвою раптового і віроломного нападу.

Проблема, чи готувався Сталін до оборони або готував Радянський Союз до превентивної, наступальної війни проти Німеччини напередодні 22 червня 1941 р., стала актуальною після публікації книг В. Суворова «Криголам» і «День-М», де він стверджує, що радянський напад на Німеччину було заплановано на 6 липня 1941 р. В. Суворов навіть наводить можливу назву цієї операції – «Гроза». На думку ряду дослідників, загроза нападу СРСР на Німеччину у той період справді була цілком реальною. Версію про існування у Радянського Союзу планів нападу на Німеччину влітку 1941 року найбільш послідовно відстоюють серед російських дослідників М. Мельтюхов, М. Солонін, В. Данилов, П. Бобирев, Б. Соколов, В. Невежін та ін., українських – В. Гриневич, В. Король, П. Чернега та ін., західних – І. Хофман, Е. Нольте, Е. Топіч, В. Мазер, У. Мільштейн, А. Фікс та ін.

Однією з найбільш фундаментальних робіт, де відстоюється версія про підготовку Радянським Союзом нападу на Німеччину 1941 р., є монографія М. Мельтюхова «Втрачений шанс Сталіна. Радянський Союз і боротьба за Європу: 1939–1941».

Мельтюхов відзначає, що вже у 20-ті роки СРСР, що втратив до того часу статус світової держави, поволі почав боротьбу за посилення своїх зовнішньополітичних позицій, прикриваючись гаслами миролюбності і посилення обороноздатності [1,

© Рамазанов Шаміль Шахович – кандидат історичних наук, кафедра історії факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

с.278]. Говорячи про плани німецького керівництва щодо СРСР, Мельтюхов задається питанням: чи не був німецький напад на СРСР «превентивною війною»? На думку Мельтюхова, «оскільки ні Німеччина, ні СРСР не розраховували на напад противника влітку 1941 р., значить і теза про «превентивні» дії непридатна ні до кого з них. У цьому випадку версія про «превентивну війну» ... є чисто пропагандистською тезою Гітлера для виправдання німецької агресії. У результаті того, що у своїх розрахунках сторони виходили з різних термінів початку війни, німецькому командуванню у силу випадкового збігу обставин удалося упередити радянські війська у завершенні розгортання і тим самим створити сприятливі умови для захоплення стратегічної ініціативи на початку війни. У результаті Червона Армія, яка завершувала розгортання на ТВД, була захоплена зненацька і у момент нападу Німеччини виявилася не готова до якихось негайних дій – ні оборонних, ні, тим більше, наступальних» [1, с.284].

А. Короленков у статті «Напередодні: Продовження дискусій про події передвоєнної пори» наводить цитату з книги Мельтюхова, підтверджуючу думку, мовляв, «німецькому командуванню у силу випадкового збігу обставин вдалося упередити радянські війська». «Гітлером рухав аж ніяк не страх перед радянською військовою агресією, а геополітична і економічна ситуація, що склалася до того моменту, так що про превентивний характер війни Німеччини проти СРСР говорити не доводиться» [2]. А. Короленков вважає, Мельтюхов, подібно В. Суворову і його прихильникам, намагається тим самим відстоювати тезу про підготовку Сталіним нападу на Німеччину влітку 1941 р, малюючи картину колишнього ймовірного переможного наступу на Німеччину влітку 1941 р._

В. Кіріллов у статті «До питання про сучасні фальсифікації в історії Росії», опублікованій у журналі «Вісник московського міського педагогічного університету», пише, що, за твердженням Мельтюхова, про підготовлюваний Сталіним напад на Німеччину свідчить перебудова ідеологічної роботи на наступальний лад, резолюція М. Ватутіна на березневому плані Генштабу (1941 р.). «Почати наступ 12.6», а головне – деякі військові заходи весни – початку літа 1941 р., що відповідали основним пунктам плану 15 травня 1941 р., що передбачав упереджувальний удар по Німеччині, а також рішення Політбюро ЦК ВКП (б) від 4 червня 1941 р. про формування на 1 липня 238-ї стрілецької дивізії з поляків і осіб, які знають польську мову. Нанесення самого удару планувалося не 6 липня, як стверджує В. Суворов, а 15 липня [3].

Показовими є судження радянських політичних і військових керівників цього періоду, що наводяться у книзі М. Мельтюхова. Говорячи про підготовку СРСР до війни з Німеччиною, автор наводить висловлювання В. Молотова, який свідчив, що така робота безумовно велася, «інакше навіщо нам ще у травні місяці треба було з глибини країни перекидати в західні прикордонні військові округи в цілому сім армій?.. Навіщо проводити таємну мобілізацію восьмисот тисяч призовників і рухати їх до кордонів у складі резервних дивізій військових округів?» [1, с.7].

Не погоджуючись з висунутою Ю. Горьковим версією, що «Радянський Союз не готувався до агресії проти Німеччини у 1941 р.», посилаючись на «відсутність рішення на початок війни з боку радянського політичного керівництва й уряду, документів, підтверджуючих наявність такого політичного рішення», Мельтюхов відзначає, що «досвід дій Червоної Армії проти Польщі, Фінляндії, Прибалтійських країн та Румунії показує, що спочатку війська отримували наказ, що містив їх бойові завдання і вказівки про термін зосередження на кордоні. Конкретна ж дата вторгнення повідомлялася окремим наказом в останні години перед його здійсненням. Тим самим у радянського керівництва до останнього моменту залишалася можливість врахувати ймовірну зміну політичної ситуації і не доводити справу до війни. Таким чином «політичним рішенням» про початок війни, вважає Мельтюхов, може вважатися лише наказ військам здійснити вторгнення [1, с.211].

М. Мельтюхов, проаналізувавши усі оперативно-стратегічні плани Генштабу Червоної Армії, зробив висновок, що усі вони з самого початку були витримані у наступальному дусі і розраховані не стільки на відсіч агресії – скільки на початок війни з ініціативи СРСР.

Найбільш серйозним аргументом на користь наступального характеру плану від 15 травня 1941 р. і його затвердження Сталіним, вважає Мельтюхов «... є процес стратегічного зосередження і розгортання Червоної Армії відповідно до цього плану і його подальшими уточненнями, що розгорнувся у квітні-червні 1941 р. Ці події явно говорять на користь того, що оперативний план від 15 травня був затверджений» [1, с.208-211]. На думку автора, приховане розгортання радянських військ у Західних військових округах підтверджує, що план від 15 травня 1941 р. був планом наступу, а не оборони країни. У ньому вперше відкрито і чітко сформульована думка, що Червона Армія повинна «випередити супротивника у розгортанні і атакувати німецьку армію у той момент, коли вона перебуватиме у стадії розгортання і не встигне ще організувати фронт і взаємодію військ» [1, с.218]. Ця думка у прихованій формі була присутня в усіх попередніх варіантах плану і тому розробники цього документа говорять про можливість нападу Німеччини на СРСР лише попередньо.

Однак викликає сумніви, відзначає А.Короленков у статті «Напередодні: Продовження дискусій про події передвоєнної пори», головна теза Мельтюхова про намір Сталіна напасти на Німеччину влітку 1941 р. На думку А. Короленкова, Мельтюхов вступає у протиріччя з самим собою.

1. Справа у тому, що автор сам наводить дані, згідно з якими 4 з 8 механізованих корпусів Київського особливого військового округу, чії війська за планом повинні були наносити головний удар, мали менше 50% танків, передбачених штатним розкладом, 6 автомашин – менше 50%, 5 тракторів – менше 50%.

2. На кордоні розгорнулося дороге будівництво нових укріплень, хоча дефіцитні матеріали, використовувані при цьому, було куди логічніше витратити на обладнання нових польових аеродромів, яких гостро не вистачало, адже це заважало зосередженню авіації, що сам Мельтюхов відносить до одного з найважливіших аспектів підготовки до наступальної війни. Складно уявити, зауважує А. Короленков, що заради маскуванню, якому противник міг і не повірити, керівництво СРСР свідомо гальмувало підготовку до наступу. Мабуть, воно просто вважало оборонні заходи у даний момент більш важливими [2].

Професор М.Коваль в книзі «Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.)», рішуче не погоджуючись з тезою В. Суворова та його прибічників про немов би «превентивну» війну гітлерівської Німеччини проти СРСР, яка настала як реакція на військові устремління СРСР, справедливо називає це міфом [4, с.44-54].

Заперечуючи твердження прихильників тези про підготовку СРСР до нападу на Німеччину влітку 1941 р., М. Коваль пише: «Прихильники версії превентивної війни за браком прямих її документальних обґрунтувань вхопилися за знайдений у московському архіві план запобіжного удару радянських військ по німецькому угрупованню, зосередженому на Західному кордоні Радянського Союзу. Проте цей документ складений, до речі начальником Генштабу Г. Жуковим, навряд чи може служити прибічникам версії превентивної війни. Переконує в цьому просте зіставлення: план блискавичної війни проти СРСР «Барбаросса» датовано 18 грудня 1940 р., а «план Жукова» – ...15 травня 1941 р. От якби було навпаки! Але це саме той випадок, коли коментарі є зайві. На превеликий жаль, – констатує М. Коваль, – «план Жукова» так і залишився планом. А скільки мільйонів життів наших співвітчизників було б урятовано, якби його своєчасно реалізували» [4, с.49].

М. Коваль в зазначеній книзі докладно й аргументовано показав неспроможність доводу автора «Ледокола» про підступні задуми радянського керівництва першим почати військові дії проти Німеччини. Як доказ наводить витяг з «Записки з плану оборони Київського особливого військового округу на 1941 р.», де сказано: «Не допустити вторгнення як наземного, так і повітряного противника на територію округу. Впертою обороною укріплень уздовж лінії держкордону щільно прикрити від мобілізування, зосередження та розгортання військ округу... За сприятливих умов усім тим, хто обороняється, й резервам армій та округу бути готовими за вказівкою Головного командування завдати навальних ударів для розколу угруповань против-

ника, перенесення бойових дій на його територію та захоплення рубежів» [4, с.46].

Як відомо, до теперішнього часу розсекречено і опубліковано ряд документів оперативного планування Генштабу Червоної Армії. Це, перш за все, чотири варіанти так званих «Міркувань про основи стратегічного розгортання Збройних Сил Радянського Союзу на Заході і Сході 1940–1942 рр.», які були підготовлені Генштабом у липні-вересні 1940 року, у березні і травні 1941 року.

Прихильники підготовки Радянським Союзом превентивного удару по Німеччині будують свою концепцію, посиляючись на пункт, де сказано: «Враховуючи, що Німеччина наразі тримає свою армію відмобілізованою, з розгорнутими тилами, вона має можливість попередити нас у розгортанні і завдати раптового удару. Щоб запобігти цьому і розгромити німецьку армію, вважаю за необхідне у жодному разі не давати ініціативи дій німецькому командуванню, випередити противника у розгортанні і атакувати німецьку армію у той момент, коли вона перебуватиме у стадії розгортання і не встигне ще організувати фронт і взаємодію родів військ» [5].

Однак В. Кіріллов у вище згаданій статті стверджує, що «усі ці документи можна трактувати тільки як військово-оперативні, що забезпечують відповідно до функціоналу Генштабу питання перспективного військового планування майбутнього розгортання військ ...» і, що «концепція превентивної війни не може бути прийнята як дослідницька, бо не має серйозного документального підтвердження і служить основою для ідеолого-політичних звинувачень нашої країни (СРСР) з метою зрівняти агресора (фашистську Німеччину) і його жертву (СРСР) [3].

Схожу точку зору висловлює також А. Орлов у книзі «Сталін: Напередодні війни». Орлов стверджує, що Радянський Союз у 1939–1941 роках проводив суто миролюбну політику. Західні ж держави, ухиляючись від пропозицій Радянського Союзу про створення системи колективної безпеки, потурали Німеччині, допомагаючи їй піднімати промисловість і озброюватися.

На думку Орлова, Радянський Союз у 1939–1941 рр. напад на Німеччину не планував, а «план Жукова від 15 травня 1941 р.» («Міркування ...») не був затверджений Сталіним. Поява проекту стратегічного плану від 15 травня 1941 р., стверджує А. Орлов, свідчить лише про те, що його автори пропонували здійснити в цілях самооборони «упереджувальний удар (а не превентивний) по готовій до нападу німецькій армії. Мета такого удару (на відміну від превентивного) не розгромити Німеччину, а зрвати підготовлений противником наступ» [6, с.391]

Подібної позиції дотримується В. Рунов. У якості твердження того, що СРСР не готувався до наступальної війни, автор наводить будівництво укріплених районів на новому державному кордоні, що свідчить не про наступальні, а суто оборонні плани. «Не можна допустити, що сторона, яка збирається здійснити наступ на територію противника, стане витрачати такі кошти на оборону своєї території» [7, с.21].

На думку Л. Безіменського, навесні-влітку 1941 р. СРСР до нападу на Німеччину також не був готовий. Аналізуючи проект стратегічного плану від 15 травня 1941 р., Безіменський дійшов висновку, що план був складений, щоб привернути увагу Сталіна до проблеми військової загрози з боку Німеччини, переконати його у необхідності готуватися до її відбиття. «Жуков хотів лише одного, – пише Безіменський, – домогтися від Сталіна схвалення активних дій перед лицем загрози, яка вже стояла на порозі» [8].

Проблема передвоєнної політики СРСР знайшла відображення у роботі І. Гоффмана «Сталінська винищувальна війна (1941–1945 роки)», побудованої на основі раніше невідомих документів і новітніх досліджень [9]. Автор у книзі наводить докази того, що Сталін готував наступальну війну проти Німеччини, зосередивши на західних кордонах переважаючі сили.

Рясніють у роботі Хоффмана міркування про агресивну природу як у цілому радянського режиму, так і його зовнішньої політики у передвоєнні роки. Як приклад він наводить проголошену як Леніним, так і Сталіним мету світового панування комуністичної радянської влади. Ніхто інший, як Ленін, – підкреслює автор, – продемонстрував це у грудні 1920 року, коли він заявив у своїй промові, що справа за

тим, щоб використовувати розбіжності і протиріччя серед капіталістичних держав і нацькувати їх одну на одну, «рухати ножі таких негідників, як капіталістичні злодії, один проти одного, ... оскільки, якщо сваряться два злодія, то виграє третій чесний. Як тільки ми будемо досить сильні, щоб перекинути весь капіталізм, ми негайно схопимо його за горло». І слова Сталіна на пленумі ЦК ВКП(б) у липні 1925 р., на думку Хоффмана, є підтвердженням його агресивної політики, як прихильника цього принципу більшовизму: «Якщо почнеться війна, то ми не залишимося у бездіяльності – ми виступимо, але виступимо останніми. І ми кинемо вирішальну гирю на чашу ваг, гирю, яка зможе зіграти певну роль».

Щоб підкріпити свою версію, І. Хоффман наводить витяг з промови Сталіна на секретному засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) від 19 серпня 1939 р., на якому він заявив: «Якщо ми приймемо пропозицію Німеччини про укладання пакту про ненапад з ними, то слід виходити з того, що вони, природно, нападуть на Польщу, і втручання Франції та Англії у цю війну стане неминучим». У своїй промові він зробив висновок, проголошений ще 1925 року, що таким чином «ми зможемо сподіватися на вигідний для нас вступ у війну». На погляд Сталіна, вказує Хоффман, з'явилося широке поле діяльності для розгортання світової революції, іншими словами – для мети радянізації Європи, яка ніколи не відкидалася [9, с.11].

Однак С. Случ у статті «Промова Сталіна, якої не було» відзначає, що «промова Сталіна, відома, принаймні, західним історикам з часу своєї першої публікації, тобто з кінця листопада 1939 р. і до кінця 1980-х рр., не тільки ніколи не розглядалася як ключовий документ радянської зовнішньої політики або, тим більше, Другої світової війни, але не була навіть поміщена у виданих на Заході збірниках документів про радянську зовнішню політику. ... І це незважаючи на те, що ці видання побачили світ у період «холодної війни», коли одкровення радянського диктатора могли стати безцінною знахідкою як для соведологів, так і для політиків».

Автор статті підкреслює, що у ході розпочатої в СРСР у другій половині 1980-х років перебудови поступово з'явилися можливості для наукового дослідження зовнішньої політики на базі раніше абсолютно недоступних архівних матеріалів. Цей процес йде складно, часом болісно, з неминучими рецидивами, пов'язаними з прагненням певної групи істориків при допомозі селективного підбору архівних документів виправдати дії Сталіна, який нібито керувався виключно національними інтересами. З іншого боку, частина дослідників, виходячи з безперечного факту, що на чолі СРСР стояв один з найбільших злочинців двадцятого сторіччя, діють за принципом: чим більше звинувачень, тим краще. На думку С. Случа, такий підхід загрожує серйозними втратами: кожне приписуване Сталіну діяння, яке не знаходить підтвердження, неминуче викликає ланцюгову реакцію псевдоспростувань, ставлячи під сумнів уже доведені факти і озброюючи неосталіністів, які знову активізувалися, новими аргументами по реабілітації злочинного режиму та його вождя [10].

Аргументовано, на конкретних прикладах І. Хоффман обґрунтовує свою версію про підготовку Сталіним нападу на Німеччину влітку 1941 року [9, с.16.20].

У промові 5 травня 1941 р., – пише Хоффман, – Сталін розкрив свої агресивні задуми. Їх вінчали військові погрози на адресу Німеччини.

Сталін вважав неминучою війну з Німеччиною з весни 1940 р., і, усвідомлюючи зростаючу силу Червоної Армії і погіршення становища Рейху, вказує Хоффман, «він (Сталін) 5 травня 1941 р. використовував як привід випуск слухачів військової академії, щоб проголосити перед командуванням армії і широкою військовою аудиторією, що перед обличчям досягнутої до того часу переваги радянської армії тепер настав момент від оборони перейти до військової політики наступальних дій».

Яке значення мав цей виступ Сталіна для виношуваних агресивних намірів, впливає вже з того факту, що всупереч звичайній практиці, його слова були приховані від громадськості і текст його промови зник у центральних партійних архівах, після розпаду СРСР у Президентському архіві РФ і, як і раніше, залишається недоступним, хоча існує її короткий запис у Російському центрі зберігання і вивчення документів новітньої історії, за певних передумов доступна тим, хто цікавиться [9, с.15].

Відомий російський історик О. Вішлев у своїй статті «Західні версії висловлювань Й. В. Сталіна 5 травня 1941 р. За матеріалами німецьких архівів», розглядаючи аргументи І. Хоффмана подати промову Сталіна 5 травня 1941 р. у якості одного із свідчень наявності у СРСР «агресивних задумів» щодо Німеччини, відзначає, що вони не мають документальних підтверджень.

О. Вішлев пише, що «у 1941 р. радянськими службами були пущені в оборот з невеликим інтервалом дві протилежні дезінформаційні версії промови Сталіна перед випускниками військових академій. Одна версія була «підкинута» у травні – на початку червня 1941 р. німецьким журналістам у Москві, інша – після того, як війна вже почалася, британським. Ні та, ні інша версія, як про те можна судити, порівнявши їх з «коротким записом» промови Сталіна 5 травня 1941 р. й іншими російськими документами, не мали нічого спільного з тим, що говорилося у дійсності. О. Вішлев вважає, що обидві ці версії були націлені на вирішення конкретних задач. За допомогою першої СРСР намагався вплинути на німців, підштовхнути їх до переговорів і таким чином запобігти хоча б тимчасово військовому зіткненню. За допомогою іншої, коли війна вже почалася, Кремль розраховував виправдати перед англійцями свій курс після 23 серпня 1939 року. Спірними, на думку О. Вішлева, є і свідчення Г. Хільгера і А. Верга наявності у СРСР намірів напасти на Німеччину влітку 1941 р., відображених нібито у промові Сталіна 5 травня 1941 р. [11]. Вішлев вважає, що їх навряд чи можна назвати політично неупередженими.

С. Переслегін у книзі «Друга світова війна між реальностями» також заперечує готовність СРСР завдати військового удару по Німеччині влітку 1941 р. Він, так само як і О. Вішлев, С. Случ, А. Орлов та ін., вважає, що ніяких документів, які підтверджують наміри Сталіна напасти на Німеччину 6 липня 1941 р., як стверджують В. Суворов, І. Буніч та інші автори, не існують, не було прийнято і політичного рішення. «Єдиний папір, вважає С. Переслегін, в якому згадується хоча б можливість превентивної війни на Заході – записка Василевського, датована травнем 1941 року, у той час як німці почали розробляти «Барбароссу» майже на рік раніше [12, с.123].

Автор перекоаний також у тому, що і з чисто технічної точки зору Радянський Союз не міг раптово напасти на Німеччину, навіть якби відповідне політичне рішення було Й. Сталіним прийнято. Головна причина полягала, на думку С. Переслегіна, у відставанні темпів розгортання радянських військ у західних військових округах від темпів зосередження німецьких частин на східному кордоні Німеччини. Він робить акцент на те, що «серед архівних документів відсутній план наступу на Німеччину з візою Сталіна, немає і відповідних наказів на розгортання військ. Єдиний реальний документ, що містить якісь контури наступального плану, – «записка Василевського» – означає лише, що Генштаб, як йому і належить, відпрацьовував серед багатьох інших і такий варіант теж [12, с.125-126].

1. <http://militera.lib.ru/research/meltyukhov/index.html>

2. Короленков А.В. Накануне: Продолжение дискуссий о событиях предвоенной поры / А.В.Короленков // Отечественная история. – 2004. – № 3. – С.169-176.

3. Кириллов В.В. К вопросу о современных фальсификациях в истории России / В.В.Кириллов // Вестник Московского городского педагогического университета. Научный журнал. Серия «Исторические науки». – 2014. – № 1 (13). – С.48-53.

4. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) / М.В.Коваль. – К.: Альтернатива, 1999. – 336 с.

5. Горьков Ю.А. Готовил ли Сталин упреждающий удар против Гитлера в 1941 г. / Ю.А.Горьков // Новая и Новейшая история. – 1993. – № 1. – с.29-45.

6. Орлов А.С. Сталин: В преддверии войны / А.С.Орлов. – М.: Алгоритм, 2003. – 415 с.

7. Рунов В.А. 1941. Первая кровь / В.А.Рунов. – М.: Яуза: Эксмо, 2009. – 512 с.

8. Безыменский Л.А. О «Плане Жукова» от 15 мая 1941 г. / Л.А.Безыменский // Новая и Новейшая история. – 2000. – № 3. – С.58-67.

9. <http://militera.lib.ru/research/meltyukhov/index.html>

10 Случ С.З. Речь Сталина, которой не было / С.З.Случ // Отечественная история. – 2004. – № 1. – С.113-139.

11. Вишлев О.В. Западные версии высказываний И.В.Сталина 5 мая 1941 г. По материалам германских архивов / О.В.Вишлев // Новая и Новейшая история. – 1999. – № 1. – с.93-115.

12. Переслегин С. Вторая мировая война между реальностями / С.Переслегин. – М.: «Яуза», «Эксмо», 2006. – 549 с.

В статье автор анализирует современные исследования о начале Великой Отечественной войны. Рассматривая различные точки зрения на проблему, автор приходит к выводу, что, несмотря на большое количество современных публикаций, исследователи так и не пришли к единому мнению в этом важном не только историческом, но и политическом вопросе.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, превентивная война, Германия, СССР.

The author analyzes the current studies on the beginning of the Great Patriotic War. Considering the different perspectives on the problem, the author comes to the conclusion that, despite the large number of recent publications, researchers have not reached a consensus on this important not only historical, but also a political issue.

Keywords: The Great Patriotic War, preventive war, Germany, USSR.

